

Sammanfattning

Enligt bestämmelser i kollektivavtal skall avdrag göras med viss procent på utgående löner. Avdraget skall utges till den avtalsslutande fackliga organisationen som ersättning för organisationens granskning av löneunderlaget. - Fråga om avdrag för granskningsarvode från oorganiserade arbetstagares löner kränker deras föreningsrätt enligt artikel 11 i den europeiska konventionen angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna.

ARBETSDOMSTOLENDOM
2001-03-07
StockholmDom nr 20/01
Mål nr A 150/99**KÄRANDE**

Sveriges Byggindustrier, Box 7835, 103 98 STOCKHOLM
Ombud: direktören Gustav Herrlin, Byggentreprenörernas Medlemsservice
AB, Box 7835, 103 98 STOCKHOLM

SVARANDE

Svenska Byggnadsarbetareförbundet, 106 32 STOCKHOLM
Ombud: advokaterna Peter Kindblom och Sven Erfors, Advokatfirman Lindh
Stabell Horten KB, Box 7315, 103 90 STOCKHOLM

SAKEN

granskningsarvode enligt byggnadsavtalet

Mellan Sveriges Byggindustrier (tidigare Byggentreprenörerna eller Byggförbundet) och Svenska Byggnadsarbetareförbundet gäller sedan länge varandra i allmänhet avlösande kollektivavtal (byggnadsavtalet). Sedan år 1976 har byggnadsavtalet innehållit, vid sidan av regler om mätningsarbete och mätningsarvode vid ackord, bestämmelser om lönegranskning och granskningsarvode. Under den tid som är aktuell i målet hade dessa bestämmelser följande lydelse.

§ 3 LÖNEBESTÄMMELSER**f 5 Granskningsarbete och granskningsarvode**

Lokalavdelningen äger rätt att fortlöpande granska löneförhållandena vid ackords-, resultat- och tidlönearbete.

Vid ackordsarbete anses granskning ha skett genom att lokalavdelningen tar del av erforderligt löneunderlag som ackordsöverenskommelse, ackordslöneuppgifter, fördelningslistor etc.

Vid resultat- och tidlönearbete sker granskning på sätt som överenskommes mellan arbetsgivare och lokalavdelning, varvid även överenskommes om lämpligt sätt för lokalavdelningen att få kännedom om verkställda avdrag för granskningsarvode.

Har granskning enligt ovan skett, äger lokalavdelning rätt att för de med granskningsarbete förenade kostnaderna såsom arvode erhålla, vid ackordsarbete 1,5 % av arbetstagarens ackordssumma och vid resultat- och tidlönearbete 1,5 % av arbetstagarens lönesumma.

Avdrag för granskningsarvode skall av arbetsgivaren göras, för ackordsarbete vid utbetalning av ackordspremier (vid rent ackord; ackordsöver-skottet). Vid månadsvis utbetalning av lön i förskott vid ackord skall dock avdrag göras vid varje avlöningstillfälle. Vid resultat- och tidlönearbete skall avdrag för granskningsarvode göras vid varje avlöningstillfälle.

Granskningsarvodet inbetalas av arbetsgivaren till bank- eller postgiro-konto, som anvisas av lokalavdelningen. Inbetalning skall ske, vid ackordsarbete i samband med inbetalning av mättningsarvode. Vid månadsvis utbetalning av ackordslön i förskott samt vid resultat- och tidlönearbete sker inbetalningen inom 30 dagar efter mottagandet av granskningsräkning från lokalavdelningen.

Protokollsanteckning till f 5

Granskningsarvode innefattar ej ersättning för mättningsarbete.

L.K. Mässinteriör AB (bolaget) är medlem i Sveriges Bygginstrumenter och därigenom bundet av byggnadsavtalet gentemot förbundet. Bolaget bedriver verksamhet inom utställnings- och mässindustrin med bland annat golvarbeten som omfattas av byggnadsavtalets sakliga giltighetsområde.

Bolaget och förbundets avdelning 1 i Solna (Byggettan) träffade år 1991, mot bakgrund av byggnadsavtalets bestämmelser om lönegranskning, en särskild överenskommelse beträffande Byggettans granskning av löneförhållanden vid bolagets samtliga arbetsplatser i Sverige. Överenskommelsen innehåller bl.a. följande.

Enligt överenskommelse mellan Byggförbundet och Svenska Byggnadsarbetareförbundet beträffande granskning och mättningsarbete äger berörd lokalavdelning hos byggnadsarbetareförbundet rätt att fortlöpande granska löneförhållandena vid ackords- och tidlönearbete /---/. I anslutning här till överenskommelsen om följande tillämpning.

1. Granskning anses ha skett genom att lokalavdelning tagit del av avlöningslistor eller redovisningslistor eller annat underlag som legat till grund för utbetalning av lön.
2. För granskning översänder arbetsgivaren till den lokalavdelning inom vars område berörd arbetsplats är belägen omgående efter sista avlöningsdagen varannan månad /---/ redovisningslista - t ex avlöningslista - med uppgifter om arbetsplats eller diverse arbetsplatser, veckonummer, personnummer, namn, antal arbetade timmar samt bruttolön. Redovisningslistan skall omfatta samtliga arbetstagare avseende de fyra föregående avlöningsperioderna.
3. Har lokalavdelning ej inom sju arbetsdagar efter mottagandet av redovisningslistan enligt punkt 2 meddelat någon erinran, anses den för arbetarpartens del godkänd.
4. Inbetalning av granskningsarvode sker senast 30 dagar efter mottagandet av granskningsräkning från lokalavdelning. /---/

Inom den del av bolagets verksamhet som omfattas av byggnadsavtalet var under den tidsperiod som är aktuell i målet totalt åtta arbetstagare sysselsatta. Av dessa var tre medlemmar i förbundet. De övriga fem arbetstagarna var inte medlemmar i någon facklig organisation. De oorganiserade arbetstagarna hade tidlön.

Bolaget har trots byggnadsavtalets bestämmelser underlåtit att göra avdrag för granskningsarvode på de oorganiserade arbetstagarnas löner. Tvist har uppstått mellan parterna i frågan om bolaget varit skyldigt att göra sådant avdrag med hänsyn till arbetstagarnas negativa föreningsrätt, dvs. deras rätt att stå utanför en facklig organisation. Sveriges Byggindustrier har gjort gällande att någon sådan skyldighet inte åvilat bolaget, därför att avdraget skulle innebära en kränkning av arbetstagarnas negativa föreningsrätt. Förbundet har hävdad den motsatta uppfattningen.

Sedan parterna fört lokala och centrala tvisteförhandlingar i frågan utan att nå någon lösning av tvisten, har Sveriges Byggindustrier väckt talan i Arbetsdomstolen och, som talan slutligt bestämts, yrkat att domstolen skall fastställa att bolaget inte varit skyldigt enligt bestämmelserna i byggnadsavtalet § 3 f 5 att göra avdrag för granskningsarvode på de oorganiserade arbetstagarna Tommy Evaldssons, Conny Brandts, Johan Svahns, Jonny Lindqvists och Tonnie Hodells lön under tiden den 3 mars - den 30 juli 1999.

Förbundet har bestritt yrkandet.

Parterna har yrkat ersättning för sina rättegångskostnader.

Till utveckling av sin talan har parterna anfört i huvudsak följande.

Sveriges Byggindustrier

Tvisten har uppstått med anledning av att de oorganiserade arbetstagarna Tommy Evaldsson, Conny Brandt, Johan Svahn, Jonny Lindqvist och Tonnie Hodell till bolaget har framfört krav på att bolaget skulle underlåta att göra avdrag från deras löner avseende granskningsarvode till förbundet. Arbetstagarnas inställning skall ses mot bakgrund av följande omständigheter.

Svenska Byggnadsarbetareförbundet är indelat i 34 lokalavdelningar och har sammanlagt 680 anställda, varav 360 är verksamma som ombudsmän. Av ombudsmännen sysslar enligt förbundets kongressrapport från år 1998 ca 100 personer med mättningsarbete och lönegranskning.

En byggnadsarbetare som är medlem i Byggettan och arbetar mot tidlön betalar granskningsarvode enligt byggnadsavtalet med i genomsnitt ca 3 500 kr per år och fackföreningsavgifter med ca 3 000 kr per år, dvs. totalt ca 6 500 kr per år. För en arbetstagare som arbetar mot prestationslön, t.ex. ackordslön, tillkommer avdrag från lönen avseende mättningsarvode med högst 2 procent av lönesumman. Granskningsarvode och mättningsarvode betalas även av oorganiserade arbetstagare.

Förbundet erhåller intäkter på ca 250 miljoner kr per år utgörande granskningsarvodena från byggföretagen. Därtill kommer intäkter i form av medlemsavgifter som uppgår till ungefär samma belopp. Detta betyder att förbundet får intäkter i sin verksamhet på mellan 400 och 500 miljoner kr per år. Dessutom erhåller förbundet intäkter bestående av mättningsarvodena vid prestationslön.

Byggettan är förbundets största lokalavdelning. Enligt Byggettans verksamhetsberättelse för år 1999 och en bemanningslista avseende Byggettans interna organisation var vid slutet av året totalt 94 personer anställda i avdelningen. Av bemanningslistan framgår att elva personer under år 1999 arbetade helt eller delvis i verksamheten med lönegranskning. Detta innebär att ca 12 procent av Byggettans personal arbetade i den verksamheten.

Byggettans verksamhet består av tre delar: en ideell verksamhet, den s.k. avdelningsverksamheten, som inte är föremål för beskattningsåtgärder, en mättnings- och granskningsverksamhet, som utgör näringsverksamhet och är föremål för beskattning samt en rent finansiell verksamhet. Byggettans verksamhetsberättelser för åren 1998 och 1999 visar att en mycket stor del av Byggettans intäkter för mättnings- och granskningsarbetet i realiteten används för avdelningsverksamheten, dvs. den allmänna fackliga verksamheten.

De nuvarande bestämmelserna i byggnadsavtalet om lönegranskning och granskningsarvode är i princip identiska med de ursprungliga bestämmelserna som tillkom år 1976. Samtidigt som bestämmelserna om granskningsarvode för ackordsarbete trädde i kraft sänktes högsta uttaget av mättningsarvode från 4 till 2,5 procent. Procentsatsen sänktes därefter ytterligare till 2 procent fr.o.m. den tidpunkt då granskningsarvode för tidlönearbete infördes. Detta utgör den övre gränsen för mättningsarvodet enligt nu gällande bestämmelser.

När bestämmelserna infördes i byggnadsavtalet år 1976, var en majoritet av byggnadsarbetarna objektsanställda, dvs. de var anställda för ett byggnadsobjekt i taget utan fast anknytning till något visst företag. Den dominerande löneformen var ackordslön, varvid s.k. teknisk mätning utfördes på ackordsarbetet. Detta är en viktig förklaring till tillkomsten av granskningsreglerna. Sedan dess har förhållandena inom byggsektorn ändrats radikalt. Numera är flertalet byggnadsarbetare fast anställda och den dominerande löneformen är tidlön. Endast ca 20 procent av arbetena utförs i dag på ackord och teknisk mätning förekommer praktiskt taget inte. Lönegranskningen består i princip av mycket enkla arbetsuppgifter som i regel utförs med hjälp av datorer.

Bakgrunden till införandet i byggnadsavtalet av regler om granskningsarvode även på tidlön var att förbundet ansåg det vara skäligt att en arbetstagare som arbetade på tidlön skulle bidra till fackets kostnader för ackordshanteringen. Det fanns alltså en direkt koppling till kostnaderna för ackordshanteringen. Förbundet anförde i målet 1977 nr 222 att anledningen till att man ville granska även tidlöner var bl.a. att man ville undersöka lönenivån för ackordsarbete i jämförelse med tidlönearbete. Granskningsuppgifterna skulle även göra det lättare att föra en ordentlig lönestatistik. Ett annat skäl för att ha granskningsbestämmelser för tidlönearbete var att man fick möjlighet att kontrollera avtalsefterlevnaden hos arbetsgivarna.

Byggnadsavtalets parter har under 1990-talet diskuterat vilka löneelement som skall ingå i beräkningsunderlaget för granskningsarvodet. Enligt de överenskommelser som träffats skall några individuella ersättningar, exempelvis sjuklön, inte ingå i underlaget. Det är således endast ersättning för arbetad tid

som ingår i underlaget. Detta betyder att någon fullständig granskning av lönerna inte kan göras. En arbetstagare, vare sig han är medlem i förbundet eller ej, får således inte en granskning av alla de löneelement som ingår i hans lön.

Bestämmelser om mätning och mätningsarvode fanns i byggnadsavtalet långt före tillkomsten av reglerna om granskning och granskningsarvode. Mättningsarvodet är avsett att bidra till förbundets kostnader för att bestämma ackordslönens storlek genom fastställande av arbetets art och myckenhet. Mättningsförfarandet och det därtill knutna arvodet har ansetts vara en integrerad del av ackordslönesystemet och nödvändigt för att detta lönesystem skall fungera.

Som framgår av Arbetsdomstolens dom 1979 nr 158 uppgav i den tvisten förbundets dåvarande ordförande, Bertil Whinberg, att sänkningen av mättningsarvodet gjordes därför att mättningskostnaderna genom det nya systemet delvis skulle täckas av granskningsarvodet. Den nya ordningen innebar enligt Bertil Whinberg att ersättning för kostnaderna för teknisk mätning bestod av två komponenter, nämligen 1,5 procent i granskningsarvode och därutöver ett tillägg kallat mättningsarvode, vilket normalt uppgick till högst 2 procent.

I dag är förbundets kostnader för mätning av ackordsarbete mycket begränsade.

I samband med avtalsuppgörelsen om granskningsreglerna år 1976 träffade kollektivavtalsparterna i mars 1976 en överenskommelse, som innebar att förbundet åtog sig att hålla arbetsgivare skadelösa, då arbetsgivaren gjort avdrag för granskningsarvode enligt avtalets regler och på grund därav av domstol ålagts att betala skadestånd och rättegångskostnader till arbetstagarorganisation eller enskild arbetstagare, som kunde vara oorganiserad. Denna överenskommelse reviderades av kollektivavtalsparterna i januari 1978 med anledning av Arbetsdomstolens dom 1977 nr 222. Revideringen innebar att varje organiserad arbetstagare som inte var medlem i förbundet kunde kräva av sin arbetsgivare att avdrag för granskningsarvode inte skulle göras från hans lön.

De rättsliga grunderna för vad Sveriges Byggindustrier har anfört till stöd för sin talan kan sammanfattas på följande sätt.

Den negativa föreningsrätten skyddas främst av artikel 11 i Europakonventionen angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna. Denna konvention gäller numera som svensk lag och är därmed direkt tillämplig i förevarande tvist. Den negativa föreningsrätten skyddas även av artikel 5 i den Europeiska sociala stadgan från år 1961 och av EG:s sociala stadga från år 1989. Numera bör det även i 7-9 §§ medbestämmandelagen intolkas ett skydd för den negativa föreningsrätten.

Reglerna till skydd för den negativa föreningsrätten är tvingande till den enskilde arbetstagarens förmån. Avtalsbestämmelser som strider mot den negativa föreningsrätten är ogiltiga.

En arbetsgivare som följer reglerna i byggnadsavtalet och gör avdrag för granskningsarvode på en oorganiserad arbetstagares lön gör sig objektivt sett

skyldig till en kränkning av arbetstagarens negativa föreningsrätt av följande skäl.

Byggettans lönegranskning tar sikte på att kontrollera byggnadsavtalets efterlevnad och utgör inte - som det tekniska mättningsförfarandet vid ackordsarbete - en integrerad del av lönesystemet. Granskningsarbetet är således ett led i det allmänna fackliga arbetet, och granskningsarvodet utgör ett bidrag till täckande av kostnaderna för detta arbete. Granskningsarvodet ger dessutom Byggettans intäkter som avsevärt överstiger kostnaderna för granskningsverksamheten. Detta överskott används för täckande av kostnaderna för Byggettans övriga fackliga verksamhet.

Genom att de oorganiserade arbetstagarna genom avdraget för granskningsarvode tvingas bidra till förbundets allmänna fackliga verksamhet bör förfarandet jämföras med att arbetstagarna tvångsansluts till förbundet. I vart fall leder förfarandet till att arbetstagarna utsätts för ett oacceptabelt tvång att ansluta sig till förbundet eller någon annan arbetstagarorganisation som de inte vill vara medlem i.

Den negativa föreningsrätten ingår i den av Europakonventionen skyddade åsiktsfriheten. Genom att de oorganiserade arbetstagarna tvingas betala granskningsarvode till förbundet, vars värderingar de inte delar, påtvingas arbetstagarna förbundets åsikter. Förfarandet innefattar därför även ett brott mot arbetstagarnas åsiktsfrihet enligt artikel 10 i Europakonventionen.

Till stöd för vad Sveriges Byggindustrier nu har angett som sin rättsliga ståndpunkt återopas i målet ingivna rättsutlåtanden från professorerna Kent Källström och Reinhold Fahlbeck.

Förbundet

Det är riktigt att bestämmelserna om lönegranskning infördes i byggnadsavtalet år 1976. Bakgrunden var att man i byggbranschen hade fått ändrade ackords- och löneformer, bl.a. hade tidlön blivit allt vanligare. Det ansågs rimligt att inte bara de byggnadsarbetare som arbetade på raka ackord skulle bidra till kostnaden för granskningsarbetet. Kostnaderna skulle därför slås ut på en större bas. Procenttalet för det maximala mättningsarvodet sänktes i sammanhanget först från 4 till 2,5 och sedan till 2 procent som gäller idag. Reglerna om granskning och granskningsarvode innebar alltså inte någon ny pålaga på arbetstagarna, utan innebörden var att debiteringsbasen ändrades så att kostnaderna slogs ut på hela byggnadsarbetarkåren.

Lönegranskningen skulle liksom mättningsverksamheten avse samtliga arbetstagare på byggnadsavtalets område. Granskningen skulle alltså utföras inte bara åt dem som var medlemmar i förbundet utan åt alla arbetstagare, dvs. även åt dem som var medlemmar i någon annan arbetstagarorganisation och åt dem som inte var fackligt anslutna.

Kollektivavtalsparternas avsikt var att mättnings- och granskningsarvodet skulle täcka kostnaderna för mättnings- och granskningsarbetet. Granskningsarvodet

skulle uteslutande användas för de med granskningsarbetet förenade kostnaderna. Vidare skulle gransknings- och mätningkostnaderna hållas åtskilda från kostnaderna för annan verksamhet. Så kallade overhead-kostnader, som inte kan hänföras till någon specifik del av verksamheten, skulle fördelas mellan de olika verksamheterna med tillämpning av vissa fördelningsnycklar. Granskningsverksamheten och den allmänfackliga verksamheten skulle alltså hållas ekonomiskt åtskilda.

Arbetsdomstolens dom 1977 nr 222 ledde till att byggnadsavtalets parter träffade en överenskommelse, innebärande att en arbetstagare som var medlem i annan organisation än förbundet kunde hos sin arbetsgivare begära att avdrag för granskningsarvode inte skulle ske från hans lön. Oorganiserade arbetstagare omfattades inte av överenskommelsen.

Granskningsarbetet utförs av förbundets lokalavdelningar. Förbundet har under hösten 2000 gjort en enkätundersökning som ger en uppfattning om hur granskningen i allmänhet går till. Resultatet av undersökningen visar bl.a. följande. Varje avdelning har i genomsnitt 1 400 medlemmar som arbetar mot tidlön, vilket innebär att ungefär hälften av alla medlemmar i förbundet arbetar mot tidlön. Knappt hälften av tidlönearbetarna är anställda hos företag som är medlemmar i Sveriges Byggindustrier. Granskningsarbetet avseende tidlön utförs huvudsakligen på avdelningskontoren men ibland även vid arbetsplatsbesök. Den vanligaste formen av granskningsarbete är genomgång av redovisningslistor eller löneuppgifter från företagen, men genomgång av arbetstagarnas löneuppgifter är också vanligt förekommande. I arbetet ingår ofta muntliga kontakter med företaget och arbetstagarna.

Byggettans särskilda granskningsöverenskommelser träffas på olika sätt beroende på om företaget i fråga är organiserat eller hängavtalsbundet. För hängavtalsbundna arbetsgivare träffas granskningsöverenskommelsen normalt i samband med att hängavtalet ingås. När det gäller organiserade arbetsgivare har förbundet försett Stockholms Byggmästareförening med förtryckta blanketter för granskningsöverenskommelser. Föreningen skickar en sådan blankett till varje ny medlem, varvid företaget ombeds att fylla i blanketten och skicka den till Byggettans för påskrift.

Byggettans granskningsarbete inleds med att underlag kommer in till avdelningen i form av redovisningslistor. Dessa listor registreras av en kontorist som kontrollerar avtalsbild och tar fram tidigare redovisningar. Kontoristen gör också vissa grundkontroller såsom att redovisningen är korrekt sammanräknad. Därefter registrerar kontoristen namn, personnummer och lön i Byggettans datasystem. Kontoristen utarbetar sedan en granskningsräkning, som skickas till företaget med begäran om betalning av granskningsarvodet. Därefter överlämnas granskningsmaterialet till handläggande ombudsman, som gör en fördjupad lönegranskning. Den granskande ombudsmannen har en checklista med olika tänkbara granskningsanmärkningar. Upptäcks felaktigheter påpekas dessa i brev till arbetsgivaren. Leder brevet inte till att felaktigheterna rättas till kan saken övergå till tvisteförhandlingar. Byggettans granskningsarbete omfattar samtliga anställda, även dem som är oorganiserade eller medlemmar i annan organisation än förbundet, och alla arbetstagare behandlas lika i granskningshänseende.

Den av Sveriges Bygginstrumenter åberopade bemanningslistan för Byggettan började gälla i augusti 1999, dvs. efter den i målet aktuella tidsperioden. Bemanningslistan redovisar de organisatoriska enheterna, men den återspeglar inte befattningshavarnas arbetsuppgifter och deras eventuella befattning med granskning och mätning. Bemanningslistan visar vilka personer som tillhör granskningsenheten, men därutöver finns ett antal personer på löne- och avtalsenheten som sysslar med granskning.

Av Byggettans årsredovisning för år 1998 framgår hur många personer som på Byggettan arbetade med granskning under första halvåret 1999. Där framgår att 21 funktionärer var verksamma inom mätnings- och granskningsverksamheten, vilket motsvarar ca 40 procent av det totala antalet fast anställda funktionärer i Byggettan. Av årsredovisningen framgår också att funktionärerna inom mätnings- och granskningsverksamheten står för ca 45 procent av Byggettans löne-kostnader.

Mättnings- och granskningsverksamheten utgör näringsverksamhet och är mervärdesskattepliktig. Den allmänfackliga verksamhetsdelen är däremot inte mervärdesskattepliktig. Vid uppdelningen av kostnaderna på de olika verksamhetsdelarna tillämpas olika fördelningsnycklar. Det finns kostnader som är specifikt hänförliga till mätnings- och granskningsverksamheten samt kostnader som är specifikt hänförliga till den allmänfackliga verksamheten. Därutöver finns det overheadkostnader, som fördelas schablonmässigt. Det är inte så att Byggettans kostnader övervältras från den allmänna verksamheten till mätnings- och granskningsverksamheten.

Byggettans verksamhetsberättelser för åren 1998 och 1999 visar att intäkterna från mätnings- och granskningsverksamheten inte gav något bidrag till den allmänfackliga verksamheten. Mättnings- och granskningsverksamheten gick i själva verket med förlust dessa år. Eftersom granskningsarvodet är schablonmässigt bestämt motsvarar det i regel inte exakt kostnaderna för verksamheten. Det förekommer att verksamheten ger överskott men det är ovanligt. Som framgår av verksamhetsberättelserna för år 1999 avseende lokalavdelningarna i Lund och Jönköping gick mätnings- och granskningsverksamheten även där med förlust.

Byggettan har utfört lönegranskning hos bolaget alltsedan granskningsöverenskommelsen träffades år 1991. I enlighet med överenskommelsen skall bolaget tillhandahålla Byggettan granskningsunderlag i form av redovisningslistor. I början av år 1999 upptäckte emellertid Byggettan att bolaget inte redovisade granskningsunderlag för samtliga anställda. Byggettan skrev därför ett brev till bolaget den 15 februari 1999. Av bolagets svar framgår att skälet till att bolaget inte ville översända granskningsunderlag inte hade med de oorganiserade arbetstagarnas föreningsrätt att göra. Skälet var i stället att man ansåg ett annat kollektivavtal än byggnadsavtalet vara tillämpligt på det arbete som utfördes av de oorganiserade arbetstagarna. Samma skäl anfördes under den följande lokala tvisteförhandlingen. Detta ledde till att den lokala förhandlingen ajournerades för kontroll av vilket kollektivavtal som var tillämpligt. Vid den återupptagna förhandlingen enades man om att byggnadsavtalet var tillämpligt.

Arbetsgivarsidan anförde då att bolaget var skyldigt att redovisa löneunderlag endast för de arbetstagare som var medlemmar i förbundet. De föreningsrättsliga skälen framfördes först vid den centrala tvisteförhandlingen.

De rättsliga grunderna för förbundets ståndpunkt kan sammanfattas enligt följande.

Förfarandet med avdrag för granskningsarvode på oorganiserade arbetstagares lön kan inte jämföras med att arbetstagarna tvångsansluts till förbundet. Avdraget skulle i så fall jämföras med betalning av medlemsavgift. Granskningsarvode och medlemsavgift är emellertid två skilda saker. Genom medlemsavgiften ansluter sig arbetstagaren till förbundet med dess värderingar och ideologi. Arbetstagaren erhåller genom medlemskapet olika förmåner, exempelvis biträde vid lönebevakning i konkurs och konfliktersättning vid stridsåtgärder. Förfarandet innebär inte heller att de oorganiserade arbetstagarna utsätts för någon påtryckning att ansluta sig till en facklig organisation.

För att avdrag för granskningsarvode på oorganiserade arbetstagares lön skall kunna utgöra en kränkning av deras negativa föreningsrätt krävs bl.a. att arbetstagarna har ideologiska skäl bakom sin ovilja att bidra till förbundets granskningsverksamhet. De i målet aktuella arbetstagarna har emellertid inte några sådana skäl för sin ståndpunkt.

Skyddet för den negativa föreningsrätten enligt artikel 11 i Europakonventionen innefattar en avvägningsnorm. Det innebär att en avvägning skall göras mellan de intressen som ligger bakom den positiva föreningsrätten, å ena sidan, och de intressen som bär upp den negativa föreningsrätten, å andra sidan. Skyddet för den positiva föreningsrätten är starkare än för den negativa. Det skulle utgöra ett angrepp på den positiva föreningsrätten för förbundets medlemmar om avdrag för granskningsarvode inte kunde göras på oorganiserade arbetstagares lön, eftersom det skulle kunna förmå medlemmarna att gå ur förbundet för att slippa avdraget.

Förbundet åberopar till stöd för sin rättsliga ståndpunkt ett i målet ingivet rättsutlåtande av docenten Ola Wiklund.

Domskäl

L.K. Mässinteriör AB är medlem i Sveriges Byggindustrier och därmed bundet av det mellan Sveriges Byggindustrier och Svenska Byggnadsarbetareförbundet gällande byggnadsavtalet. Byggnadsavtalet föreskriver bland annat att förbundets lokalavdelningar har rätt att granska löneförhållandena hos arbetsgivare vid tidlönearbete. Har lönegranskning skett är lokalavdelning för de med granskningsarbetet förenade kostnaderna berättigad till ett arvode som uppgår till 1,5 procent av varje arbetstagares lönesumma. Enligt avtalet skall arbetsgivaren vid varje avlöningstillfälle göra avdrag för granskningsarvode på arbetstagarnas löner och - efter att ha erhållit granskningsräkning från lokalavdelningen - inbetala arvodet till avdelningen. Hos L.K. Mässinteriör AB har lönegranskning genomförts av förbundets avdelning 1 i Solna (Byggettan).

Under den i målet aktuella tidsperioden, den 3 mars - 30 juli 1999, sysselsattes åtta arbetstagare hos bolaget med arbete som avses i byggnadsavtalet, varav tre var medlemmar i förbundet och fem var fackligt oorganiserade. De oorganiserade arbetstagarna hade tidlön. Bolaget har underlåtit att enligt byggnadsavtalets bestämmelser göra avdrag för granskningsarvode på dessa arbetstagares löner.

Sveriges Bygginstrumenter har gjort gällande att bolaget inte är skyldigt att göra avdrag för granskningsarvode på de oorganiserade arbetstagarnas lön, medan förbundet har hävdats den motsatta uppfattningen.

Sveriges Bygginstrumenters ståndpunkt bygger på uppfattningen att bolaget genom att verkställa ifrågavarande avdrag skulle göra sig skyldigt till en kränkning av de oorganiserade arbetstagarnas negativa föreningsrätt, som tillkommer arbetstagarna främst enligt artikel 11 i den europeiska konventionen angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna (Europakonventionen), vilken fr.o.m. år 1995 gäller som svensk lag. Sveriges Bygginstrumenter menar att de oorganiserade arbetstagarna genom avdraget för granskningsarvode, trots deras vilja att inte vara med i någon facklig organisation, skulle tvingas att bidra till Byggetts allmänt fackliga verksamhet. Sveriges Bygginstrumenter hävdar att förfarandet är att jämställa med att arbetstagarna tvångsansluts till förbundet. Förfarandet innebär i vart fall enligt Sveriges Bygginstrumenters uppfattning att arbetstagarna utsätts för ett tvång att ansluta sig till en facklig organisation.

Förbundets ståndpunkt i tvisten kan sammanfattas enligt följande. Bolaget gör sig inte skyldigt till en kränkning av de oorganiserade arbetstagarnas negativa föreningsrätt genom att verkställa ifrågavarande avdrag. Granskningsarvodet motsvarar kostnaderna för lönegranskningen och det utgör inget bidrag till Byggetts allmänna fackliga verksamhet. Byggetts, liksom andra lokalavdelningars, gransknings- och mättningsverksamhet är fristående från den allmänna fackliga verksamheten, den s.k. avdelningsverksamheten, och delarna hålls strikt åtskilda i ekonomiskt hänseende. Förfarandet kan inte på något sätt jämföras med att arbetstagarna tvångsansluts till förbundet och det innebär inte heller att arbetstagarna utsätts för något tvång att ansluta sig till en facklig organisation.

Det anförda innebär att det inte råder tvist om byggnadsavtalets innebörd i och för sig. Parterna är ense om att de oorganiserade arbetstagarna vid bolaget har omfattats av byggnadsavtalets sakliga giltighetsområde. Parterna är också ense om att kollektivavtalet i och för sig innehåller en principiell förpliktelse för bolaget att gentemot förbundet tillämpa avtalets bestämmelser även i fråga om oorganiserade arbetstagare. Som parterna har bestämt sin talan råder det heller inte tvist om att bolaget, för den händelse löneavdragen skulle betraktas som stridande mot Europakonventionen, inte har varit skyldigt enligt byggnadsavtalet att göra dessa löneavdrag.

Arbetsdomstolen har i tidigare sammanhang haft att ta ställning till olika föreningsrättsliga frågeställningar kring förfarandet med avdrag för mättnings- och granskningsarvode enligt byggnadsavtalet. Det har därvid varit fråga om huruvida tillämpningen av bestämmelserna i byggnadsavtalet kränkt syndika-

listiskt organiserade arbetstagares positiva föreningsrätt. Det finns anledning att som en bakgrund till Arbetsdomstolens ställningstagande i den föreliggande tvisten först redogöra för hur byggnadsavtalets bestämmelser har bedömts med hänsyn till skyddet för den positiva föreningsrätten och därefter gå in på frågan om vilket skydd för den negativa föreningsrätten som numera finns i svensk rätt genom inkorporeringen av Europakonventionen.

Byggnadsavtalets bestämmelser om mättnings- och granskningsarvode och skyddet för den positiva föreningsrätten

Inför Arbetsdomstolen gjordes från syndikalistiskt håll vid skilda tillfällen under 1940- och 1950-talen gällande att det så kallade mättningsmonopolet och dess tillämpning innebar kränkning av syndikalistiskt organiserade arbetstagares föreningsrätt och obehörigt intrång i syndikalistiska organisationers verksamhet. Arbetsdomstolen behandlade sådana frågor i domarna 1947 nr 50, 1948 nr 78 samt 1954 nr 19 och 20. De sistnämnda två domarna är av störst intresse för förevarande tvist. Båda domarna behandlade samma föreningsrättsliga frågor. Enligt bestämmelser i det då gällande byggnadsavtalet skulle uppmätning av ackordsarbete utföras gemensamt av mättningsmän från respektive organisation, och en arbetsgivare var på begäran av fackförening skyldig att av ackordsöverskottet innehålla och till fackföreningen överlämna mättningsarvode. Arbetsdomstolen fann att mätningen av ackordsarbete var att betrakta som ett tekniskt förfarande för åstadkommande av bevisning om det utförda arbetet och att förfarandet med avdrag för mättningsarvode från de syndikalistiska arbetstagarna därför i och för sig inte var föreningsrättskränkande. Domstolen uttalade vidare bland annat följande (domen 1954 nr 19).

Med hänsyn till vad utredningen sålunda giver vid handen får det anses klarlagt, att det av Jansson (*arbetsgivaren, domstolens anm.*) uttagna mättningsarvodet icke endast täckt de verkliga kostnaderna för mätningen utan även innefattat ett bidrag till fackföreningens allmänna verksamhet. Ett sådant bidrag är uppenbarligen att likställa med vanlig medlemsavgift till föreningen.

Därest en arbetsgivare av en syndikalistiskt organiserad arbetare tvångsvis uttager ett bidrag - i form av mättningsarvode eller, såsom ock på sina håll förekommit, under annan beteckning - till en med den syndikalistiska organisationen konkurrerande organisation sådan som byggnadsarbetareförbundet att användas till den senare organisationens allmänna verksamhet, måste arbetsgivaren anses objektivt sett göra sig skyldig till en kränkning av den syndikalistiske arbetstagarens föreningsrätt. Ty om arbetaren ville undgå att erlægga bidrag till båda organisationerna - något som med hänsyn till konkurrensen dem emellan måste anses vara ett befogat önskemål - skulle han nödgas utträda ur den syndikalistiska organisationen. Uttagandet av ifrågakvarande bidrag utgör sålunda en åtgärd, ägnad att förmå arbetaren att utträda ur den organisation, han redan tillhör.

Sammanfattningsvis kom Arbetsdomstolen i målen rörande mättningsmonopolet fram till att tillämpningen gentemot syndikalistiskt organiserade arbetstagare av

bestämmelserna om mättningsarvode i och för sig inte innebar en kränkning av föreningsrätten för de syndikalistiska arbetstagarna, men att – om det uttagna mättningsarvodet inte bara motsvarade kostnaderna för mätningen utan även utgjorde bidrag till förbundets allmänna fackliga verksamhet – uttagande av sådant mättningsarvode av syndikalistiskt organiserade arbetstagare objektivt sett innebar kränkning av deras positiva föreningsrätt.

Sedan bestämmelserna om lönegranskning och granskningsarvode infördes i byggnadsavtalet år 1976 har liknande frågor om skyddet för den positiva föreningsrätten uppkommit i en rad mål rörande löneavdrag för granskningsarvode (domarna 1977 nr 222, 1978 nr 94, 1979 nr 110, 158 och 159). I 1977 års avgörande gällde den huvudsakliga tvistefrågan i målet om avdrag för granskningsarvode enligt byggnadsavtalets bestämmelser på syndikalistiska arbetstagares löner utgjorde föreningsrättskränkning. I domskälen anförde Arbetsdomstolen bl.a. följande.

I dessa två domar (*1954 nr 19 och 20, domstolens anm.*) behandlades den situation som uppkommer när man tillämpar ett särskilt lönesystem som fordrar att man utreder de faktorer som enligt fasta ackordsprislistor eller särskilda ackordsöverenskommelser bestämmer ackordslönens storlek, nämligen arbetets art och myckenhet. Mättningsförfarandet och det därtill anknutna mättningsarvodet kan i detta fall sägas utgöra en integrerande del i själva lönesystemet, som knappast kan undvaras, om lönesystemet skall kunna fungera i praktiken på ett smidigt sätt (se arbetsdomstolens domar 1947 nr 50 och 1948 nr 78).

I det mål som arbetsdomstolen nu har att pröva är läget ett annat. Bolaget har tillämpat fasta tidlöner. Några särskilda åtgärder behövs då inte för att fastställa hur mycket arbete som har utförts och av vilket slag det har varit. Det hindrar inte att byggnadsarbetareförbundet ändå kan ha ett påtagligt intresse av att vidta särskilda kontrollåtgärder exempelvis i form av granskning. Men granskningsverksamheten får då en annan karaktär än det mättningsförfarande som behandlades i domarna 1947 nr 50, 1948 nr 78 samt 1954 nr 19 och 20. Granskningen tar nämligen, enligt vad som framkommit i målet, sikte på att kontrollera avtalets efterlevnad. Granskningsunderlaget tjänar också som underlag i den lönestatistik som används i byggnadsarbetareförbundets löneförhandlingar med arbetsgivarsidan. Granskningen inriktas alltså huvudsakligen på sådant som enligt arbetsdomstolens dom 1954 nr 19 närmast utgjorde endast en biprodukt av mättningsförfarandet. Granskningen främjar m a o i helt annan utsträckning än mättningsförfarandet den allmänna fackliga verksamheten. Och vad angår granskningsarvodet bidrager detta åtminstone i viss utsträckning till den allmänna fackliga verksamheten. /---/

Att göra avdrag på en syndikalistiskt organiserad arbetares lön för granskningsarvode, avseende granskning som utförs av en annan arbetstagarorganisation, måste därför i princip objektivt sett innefatta en kränkning av dessa arbetares föreningsrätt./---/

Domen innebar att Arbetsdomstolen byggde vidare på den princip som slagits fast i 1954 års domar rörande mätning och mätningsarvode. I linje med domstolens tidigare tankegång ansågs avdraget för granskningsarvode från syndikalistiskt organiserade arbetstagares löner utgöra objektivt sett en föreningsrättskränkning, därför att den syndikalistiska arbetstagaren skulle tvingas utträda ur sin organisationen, om han ville undgå att utge bidrag till båda organisationerna.

Sveriges Bygginstrumenter har i förevarande mål hävdade att den negativa föreningsrätten numera bör erhålla ett lika starkt skydd som den positiva föreningsrätten. Förfarandet med avdrag för granskningsarvode på oorganiserade arbetstagares löner skall enligt Sveriges Bygginstrumenter anses utgöra en kränkning av arbetstagarnas negativa föreningsrätt på motsvarande sätt som avdraget i 1977 års dom ansågs utgöra en kränkning av de syndikalistiskt organiserade arbetstagarnas positiva föreningsrätt. Den fråga som inställer sig är hur långt skyddet för den negativa föreningsrätten sträcker sig i svensk rätt.

Den negativa föreningsrätten i svensk rätt

Redan år 1899 framfördes i en motion till riksdagen tanken på lagregler till skydd för arbetare som inte ville tillhöra någon fackförening. Det var också en av de mest omdiskuterade frågorna under det mångåriga utredningsarbete som föregick 1936 års lag om förenings- och förhandlingsrätt om en lagstiftning på föreningsrättens område borde omfatta inte bara skydd för rätten att tillhöra en organisation utan också ett i lag inskrivet skydd mot organisationstvång. I propositionen med förslaget till 1936 års lag ansågs emellertid att skyddet för föreningsrätten inte borde sträcka sig längre än till vad som var nödvändigt för att trygga förhandlingsrätten i förhållandet mellan arbetsgivare och arbetstagare. Frågan om skydd mot organisationstvång ansågs inte höra hemma i det sammanhanget; den berörde också förhållandet mellan arbetstagare inbördes respektive mellan arbetsgivare inbördes och hade betydelse även utanför arbetsmarknaden. Regler om skydd för den negativa föreningsrätten togs därför inte in i 1936 års lag.

Frågan om det genom lagstiftning borde införas ett skydd för den negativa föreningsrätten övervägdes också under 1970-talet av Arbetsrättskommittén i dess betänkande med förslag till ny lagstiftning om förhandlingsrätt och kollektivavtal. Kommittén lade emellertid inte fram något förslag till lagreglering av den negativa föreningsrätten. Som skäl åberopades att problemen kring den negativa föreningsrätten inte kunde lösas utan att man också gick in på frågan om lagstiftning rörande organisationernas inre förhållanden (se bet. SOU 1975:1 s. 232 ff). I regeringens proposition med förslag till medbestämmandelag anslöt sig föredraganden i det väsentliga till kommitténs synsätt. Det ansågs inte befogat att ändra den lagstadgade föreningsrättens grunder och utsträcka det rättsliga skyddet utanför de gränser som dittills hade gällt och som hade sin bakgrund i anknytningen till förhandlingsrätten (prop. 1975/76:105 s. 205 ff).

Redan i samband med behandlingen av förslaget till medbestämmandelag begärde emellertid riksdagen att frågan om ett skydd för den negativa föreningsrätten skulle utredas ytterligare. Frågan kom att utredas av Nya

arbetsrättskommittén, men ställningstagandet blev detsamma som tidigare (se bet. SOU 1982:60 s. 278 ff). Kommittén framhöll att det är en i allt väsentligt oomstridd princip att facklig anslutning skall ske frivilligt och bero av den enskildes egen bestämmanderätt. I frågan om det borde stiftas lag i saken ansåg emellertid kommittén att en fackligt oorganiserad arbetstagare i praktiken inte hade något behov av skydd i lagen för rätten att förbli oorganiserad, främst med hänsyn till det skydd som arbetstagaren hade genom anställningsskyddslagens krav på saklig grund för uppsägning och om turordning vid uppsägning på grund av arbetsbrist.

Rättsläget i fråga om den negativa föreningsrätten förändrades först genom inkorporeringen av Europakonventionen. Lagen (1994:1219) om den europeiska konventionen angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna (inkorporeringslagen) trädde i kraft den 1 januari 1995. Lagen innebär att den angivna konventionen, som tillkom år 1950, skall gälla som svensk lag. Detta innebär att konventionen kan tillämpas direkt av domstolar och myndigheter i Sverige (se prop. 1993/94:117 s. 33) och att sådana artiklar i konventionen som kan vara av betydelse i förhållandet mellan enskilda skall kunna tillämpas i tvister mellan dem (se Arbetsdomstolens dom 1998 nr 17).

Enligt artikel 11 i Europakonventionen har var och en rätt till frihet att delta i fredliga sammankomster samt till föreningsfrihet, inbegripet rätten att bilda och ansluta sig till fackföreningar för att skydda sina intressen.

Artikelns ordalydelse tyder närmast på att det är den positiva föreningsrätten som avses, och utformningen av artikeln torde ha påverkats av att rätten att stå utanför en organisation var omstridd i fråga om fackföreningar och att åtskilliga stater kände tvekan inför lämpligheten att i konventionsform utfästa sig att respektera en sådan rätt (se Danelius, *Mänskliga rättigheter i europeisk praxis*, 1997, s. 292). Det står emellertid klart att artikeln enligt Europadomstolens praxis innefattar ett visst skydd även för den negativa föreningsrätten. Ett sådant synsätt kom första gången till uttryck i Europadomstolens dom år 1993 i målet *Sigurdur A. Sigurjónsson mot Island*.

Efter Europakonventionens tillkomst har skyddet för den negativa föreningsrätten blivit erkänt även på andra sätt än genom Europadomstolens domar. Den av Sveriges Byggindustrier åberopade artikel 5 i den Europeiska sociala stadgan från år 1961 innehåller bestämmelser om föreningsrätt, och den grupp av fristående experter som granskar staternas efterlevnad av stadgan har länge krävt att de konventionsbundna staterna skall beakta såväl den positiva som den negativa föreningsrätten i lagstiftning och rättstillämpning. Ett annat exempel på utvecklingen mot ökad hänsyn till den negativa föreningsrätten utgör bestämmelserna i EG:s sociala stadga från år 1989. De båda stadgorna är därför av visst intresse i målet, men det finns inget stöd för att något av dessa rättsliga instrument innefattar ett mera långtgående skydd för den negativa föreningsrätten än det som kommer till uttryck i Europadomstolens praxis.

Det förhållandet att artikel 11 i Europakonventionen kan åberopas i tvister mellan enskilda aktualiserar en fråga som berördes i förarbetena till inkorpore-

ringslagen. Om utvecklingen skulle visa att det föreligger skillnader mellan konventionen och den tidigare gällande svenska lagstiftningen, kan detta medföra olika svårigheter i rättstillämpningen. Skulle konventionen exempelvis innefatta ett mera vidsträckt skydd för den negativa föreningsrätten än vad som tidigare funnits, kommer det att saknas uttryckliga regler om de sanktioner i form av skadestånd eller annat som skall drabba den som bryter mot artikel 11. Vid tillkomsten av inkorporeringslagen uttalades att det i första hand är en uppgift för lagstiftaren att löpande se till att den inhemska rätten överensstämmer med konventionen även sedan denna inkorporerats i svensk rätt (se prop. 1993/94:117 s. 40 f och 73 f). Arbetsdomstolen saknar anledning att i detta mål gå närmare in på denna fråga.

För tolkningen av Europakonventionens artiklar är Europadomstolens praxis av omedelbar betydelse. Detta gäller inte bara i fråga om sådana avgöranden av Europadomstolen som tillkommit före inkorporeringen av konventionen i svensk lag, utan även senare tillkommen rättspraxis (jfr anf. prop. s. 73 f). Europadomstolen har behandlat frågan om skyddet för den negativa föreningsrätten vid flera tillfällen och det kan vara på sin plats att här kortfattat redogöra för de fall som hittills har prövats.

I fallet *Young, James och Webster mot Storbritannien* (dom den 13 augusti 1981) hade klagandena avskedats från sina anställningar på grund av att de vägrat ansluta sig till en fackförening. Domstolen, som ansåg att hotet om avskedande framstod som en mycket allvarlig form av tvång, fann att förfarandet innefattade ett brott mot artikel 11 i Europakonventionen.

I fallet *Sibson mot Storbritannien* (dom den 20 april 1993) hade klaganden av sin arbetsgivare ställts inför valet att antingen återinträda i den fackförening han tidigare lämnat eller bli omplacerad till en annan arbetsplats inom samma företag. Domstolen, som bland annat beaktade att klaganden inte hotats med avskedande utan erbjudits att arbeta på ett annat arbetsställe, dit bolaget enligt anställningsavtalet hade rätt att omplacera honom, ansåg inte att förfarandet innefattade ett brott mot artikel 11 i Europakonventionen.

I fallet *Sigurður A. Sigurjónsson mot Island* (dom den 30 juni 1993), som inte rörde negativ föreningsrätt i arbetsrättslig mening men som ändå är av visst intresse, ansåg domstolen att det inte var förenligt med artikel 11 i Europakonventionen att endast den som var medlem av en förening av taxiförare kunde erhålla licens att bedriva taxirörelse i Reykjavik.

I fallet *Gustafsson mot Sverige* (dom den 25 april 1996) hade Gustafsson, som var en icke organiserad arbetsgivare, blivit utsatt för fackliga stridsåtgärder som syftade till att förmå honom att binda sig till kollektivavtal. Han hade två möjligheter att göra detta: antingen genom att gå in i en arbetsgivarorganisation eller genom att teckna hängavtal. Europadomstolen ansåg att utövandet av hans föreningsrätt därigenom berördes i viss utsträckning men ansåg inte att det var fråga om någon överträdelse av artikel 11 i Europakonventionen, bland annat med hänsyn till att Gustafsson haft möjlighet att tillmötesgå de fackliga kraven utan att ansluta sig till en organisation. Samtidigt som Europadomstolen lämnade öppet om den negativa rätten skall anses ha samma vikt som den

positiva rätten uttalades i domen att ett tvång att gå med i en viss fackförening inte alltid måste strida mot konventionen. Enligt domstolen utgör det en inskränkning i den frihet som garanteras i artikel 11 om det är fråga om ett tvång av sådant slag att det slår mot själva kärnan i denna frihet. I domen uttalas vidare att ett tvång som inte i betydande utsträckning påverkar utövandet av föreningsfriheten inte strider mot artikel 11, även om tvånget orsakar ekonomisk skada.

Den praxis från Europadomstolen som nu har redovisats tyder på att den negativa föreningsrätten inte har ett lika starkt skydd som den positiva föreningsrätten. Europadomstolens uttalanden kan uppfattas så att det bara är ett kärnområde av den negativa föreningsrätten som är skyddat genom artikel 11 i Europakonventionen (jfr Sigeman i *Föreningsfrihet och stridsåtgärder på arbetsmarknaden*, 1999, s. 47, samt Källström, a.a. s. 19). För att en föreningsrättskränkning skall anses föreligga synes enligt Europadomstolens praxis normalt krävas att motparten i anställningsförhållandet har vidtagit en åtgärd som innebär ett tvång eller åtminstone en stark påtryckning mot någon att ansluta sig till en organisation.

Som har framgått i det föregående har i Sverige frågan om skydd för den negativa föreningsrätten diskuterats i flera lagstiftningsärenden sedan lång tid tillbaka. Därvid har övervägandena resulterat i att det av olika skäl inte införts lagregler om skydd för den negativa föreningsrätten. Genom inkorporeringen av Europakonventionen har den negativa föreningsrätten erhållit ett lagligt skydd, men det kan noteras att frågan inte berördes i den proposition med förslag till inkorporeringslag som förelades riksdagen (prop. 1993/94:117). Den nu angivna bakgrunden ger enligt domstolens mening anledning till en viss försiktighet i rättstillämpningen. Det kan i detta sammanhang anmärkas att det skydd som enligt svensk rätt finns för den negativa föreningsrätten grundas uteslutande på Europakonventionen. Det kan alltså inte komma i fråga att, som Sveriges Bygginstrumenter har anfört i målet, intolka ett skydd för den negativa föreningsrätten i 7-9 §§ medbestämmandelagen och därvid tillämpa dessa regler på motsvarande sätt som för den positiva föreningsrätten. Den negativa föreningsrätten bör enligt Arbetsdomstolens mening inte ges ett starkare skydd i rättstillämpningen än vad som följer av Europadomstolens praxis.

Närmare om tvisten i detta mål

Sveriges Bygginstrumenter har gjort gällande att de oorganiserade arbetstagarna genom avdraget för granskningsarvode tvingas att bidra till Byggettans allmänna fackliga verksamhet, i första hand därför att granskningsarbetet i sig utgör en sådan verksamhet, i andra hand därför att granskningsarvodet överstiger Byggettans kostnader för granskningsverksamheten och överskottet används för den allmänna fackliga verksamheten.

Förbundet har å sin sida gjort gällande att Byggettans gransknings- och mättningsverksamhet är fristående från den allmänna fackliga verksamheten och att de båda delarna hålls strikt åtskilda i ekonomiskt hänseende.

Sveriges Byggindustriers synsätt går tillbaka på Arbetsdomstolens dom 1977 nr 222, i vilken domstolen fann att lönegranskningen främjade den allmänna fackliga verksamheten och att granskningsarvodet dessutom gav ett ekonomiskt bidrag till den verksamheten. Domstolens uppfattning att lönegranskningen främjade den allmänna fackliga verksamheten grundades på att granskningen tog sikte på att kontrollera kollektivavtalets efterlevnad och att granskningsunderlaget också tjänade som underlag i den lönestatistik som användes i förbundets löneförhandlingar med arbetsgivarsidan.

Den utredning som förebragts i detta mål föranleder inte någon annan bedömning av granskningsverksamhetens karaktär än den som Arbetsdomstolen gjorde i 1977 års dom. Det sätt på vilket granskningsarbetet utförs och syftet med lönegranskningen leder enligt Arbetsdomstolen till att det i ett föreningsrättsligt sammanhang inte förefaller motiverat att göra en åtskillnad mellan granskningsverksamheten och den allmänna fackliga verksamheten. Därmed har domstolen inte anledning att i målet gå närmare in på frågan om granskningsarvodet ger ett bidrag till annan facklig verksamhet än själva granskningsverksamheten.

Strider avdragen för granskningsarvode från de oorganiserade arbetstagarnas löner mot artikel 11 i Europakonventionen?

Som har redovisats i det föregående fann Arbetsdomstolen i domen 1977 nr 222 att det objektivt sett utgjorde en kränkning av syndikalistiskt organiserade arbetstagares positiva föreningsrätt att göra avdrag för granskningsarvode på deras löner enligt byggnadsavtalet, med hänsyn till att arbetstagarna var tvungna att utträda ur sin organisation för att slippa utge bidrag till båda organisationerna. Det går inte att tillämpa samma resonemang i den föreliggande tvisten, i vilken det inte är fråga om att arbetstagare utsätts för påverkan att utträda ur sin organisation. Nu är i stället frågan om förfarandet med avdrag för granskningsarvode kan jämföras med tvångsanslutning eller om det utgör ett tvång eller åtminstone en stark påverkan på de oorganiserade arbetstagarna att ansluta sig till förbundet eller någon annan facklig organisation.

Det kan till en början konstateras att löneavdragen för granskningsarvode givetvis inte innebär att arbetstagarna faktiskt blir medlemmar i förbundet. För medlemskap i en ideell förening förutsätts en begäran om medlemskap som accepteras av föreningen. Enligt domstolens mening är det fråga om en tvångsanslutning i ordets egentliga bemärkelse först om någon utsätts för en stark press att bli medlem i en organisation och på grund därav går in i organisationen trots att han eller hon alltså inte önskar detta. Sådan är inte situationen i det föreliggande fallet.

Som domstolen har uppfattat saken avser Sveriges Byggindustrier emellertid att de i målet aktuella oorganiserade arbetstagarna genom avdragen för granskningsarvode utsätts för en integritetskränkning som till sina verkningar i varje fall kan jämföras med en tvångsanslutning. Med anledning därav vill domstolen först framhålla att det förhållandet att den oorganiserade arbetstagaren tvingas bidra till förbundets fackliga verksamhet inte ensamt kan motivera att man jämför förfarandet med en tvångsanslutning till förbundet. Medlem-

skapet medför typiskt sett även andra skyldigheter, såsom att vara lojal mot föreningens verksamhetsändamål och att betala en medlemsavgift. Däremot skulle det ur föreningsrättslig synvinkel kunna vara av betydelse om det förhöll sig så att den oorganiserade arbetstagaren genom bidragen i någon utsträckning associeras till förbundets ideologi. Avdragen för granskningsarvode är emellertid en följd av arbetsgivarens förpliktelser gentemot förbundet på grund av kollektivavtalet. Den oorganiserade arbetstagaren har valt att inte vara medlem i förbundet och han får vidkännas avdraget för granskningsarvode som en konsekvens av arbetsgivarens bundenhet av kollektivavtalet. Det är med hänsyn härtill svårt att se att arbetstagaren genom löneavdraget på något vis förknippas med förbundets ideologi.

Det nu anförda leder in på en särskild omständighet i den aktuella tvisten som har framkommit i utredningen. De i målet aktuella oorganiserade arbetstagarna har visserligen deklarerat att de inte vill vidkännas löneavdraget för granskningsarvode, men det har inte framkommit något som tyder på att deras ståndpunkt beror på något principiellt avståndstagande från facklig verksamhet i allmänhet eller från de värderingar som förbundets verksamhet grundar sig på. Genom förhören med två av arbetstagarna, Tonnie Hodell och Tommy Evaldsson, har framkommit att de motsätter sig att avdraget görs från deras löner helt enkelt av det skälet att de inte anser sig ha någon nytta av lönegranskningen och att de därför uppfattar löneavdraget som en onödig utgift. Det kan enligt domstolens mening visserligen diskuteras huruvida de bakomliggande skälen för arbetstagarnas inställning bör tillmätas betydelse vid bedömningen av frågan om det har förekommit en kränkning av deras negativa föreningsrätt, men det kan inte bortses från att sådana omständigheter synes ha beaktats i Europadomstolens praxis (jfr Sigeman, a.a. s. 69).

Som har anförts i det föregående innebär avdragen för granskningsarvode att de oorganiserade arbetstagarna lämnar ett bidrag till förbundets allmänna fackliga verksamhet. Samtidigt kan konstateras att de oorganiserade arbetstagarna inte behandlas annorlunda i fråga om lönegranskningen än medlemmarna i förbundet. Det framgår nämligen av utredningen att Byggettan för att kontrollera kollektivavtalets efterlevnad utför lönegranskning avseende de arbetstagare som omfattas av byggnadsavtalets sakliga giltighetsområde, oavsett om de är organiserade eller inte. Det kan naturligtvis uppfattas som stötande för en arbetstagare, som valt att inte vara medlem i förbundet och som inte anser sig ha någon nytta av förbundets lönegranskning, att tvingas bidra ekonomiskt till denna verksamhet. Det saknar dock enligt domstolens mening inte betydelse att även den oorganiserade arbetstagaren i detta sammanhang faktiskt får en viss motprestation för det bidrag han lämnar.

Sveriges Bygginstrumenter har fört fram tanken att de oorganiserade arbetstagarna på grund av löneavdraget skulle kunna påverkas att gå med i någon annan arbetstagarorganisation än förbundet för att på så sätt slippa löneavdraget för granskningsarvode. Om arbetstagarna gick med exempelvis i en syndikalistisk arbetstagarorganisation skulle de inte behöva vidkännas avdraget för granskningsarvode till förbundet med hänsyn till det skydd de då skulle erhålla enligt medbestämmandelagen för sin positiva föreningsrätt. Det kan här noteras att byggnadsavtalets parter med anledning av Arbetsdomstolens dom 1977 nr

222 träffade en överenskommelse i januari 1978, innebärande bland annat att arbetstagare som är medlem i annan arbetstagarorganisation än förbundet kan hos arbetsgivaren begära att avdrag för granskningsarvode inte skall göras från hans lön. Det torde inte kunna förnekas att detta teoretiskt sett skulle kunna utgöra ett motiv för en oorganiserad arbetstagare att ansluta sig till någon annan organisation än förbundet. Det är dock knappast realistiskt att en arbetstagare skulle uppfatta löneavdraget som ett mera påtagligt incitament att göra detta.

Vad domstolen hittills har anfört talar med en viss styrka för att löneavdragen för granskningsarvode inte bör betraktas som stridande mot Europakonventionen. Den för målet avgörande frågan är emellertid enligt Arbetsdomstolens mening om dessa löneavdrag är ägnade att utgöra en stark påtryckning mot de oorganiserade arbetstagarna att bli medlemmar i förbundet. Det är som domstolen ser saken svårt att finna någon sådan påtryckningseffekt. Den arbetstagare som har valt att stå utanför förbundet torde inte ha större anledning att bli medlem enbart av det skälet att han redan, som han upplever saken, tvingas lämna bidrag till förbundets verksamhet. Det kan rentav antas att löneavdraget i vissa fall får den motsatta effekten. Domstolen kan alltså inte dela Sveriges Bygginstrumenters uppfattning att de oorganiserade arbetstagarna i detta fall har utsatts för någon påverkan, och än mindre något oacceptabelt tvång, att bli medlemmar i förbundet.

Sammanfattningsvis anser Arbetsdomstolen att löneavdragen för granskningsarvode inte kan jämföras med tvångsanslutning och att löneavdragen heller inte kan anses utsätta de oorganiserade arbetstagarna för tvång eller påverkan att bli medlemmar i förbundet. Förfarandet med avdrag för granskningsarvode på de ifrågavarande oorganiserade arbetstagarnas löner innefattar inte någon kränkning av deras negativa föreningsrätt. Bolaget har därför varit skyldigt enligt bestämmelserna i byggnadsavtalet att göra avdrag för granskningsarvode från de oorganiserade arbetstagarnas löner. Det betyder att Sveriges Bygginstrumenters fastställda setalan skall avslås.

Rättegångskostnader

Vid den nu angivna utgången bör Sveriges Bygginstrumenter förpliktas att ersätta förbundets rättegångskostnader. Det belopp som yrkats har av Sveriges Bygginstrumenter vitsordats som skäligt.

Domslut

1. Arbetsdomstolen avslår Sveriges Byggindustriers talan.
2. Sveriges Byggindustrier förpliktas att ersätta Svenska Byggnadsarbetareförbundets rättegångskostnader med åttahundratrettiofyrausenfemtio (834 050) kr, varav 706 250 kr avser arvode, jämte ränta enligt 6 § räntelagen på det förstnämnda beloppet från dagen för denna dom till dess betalning sker.

Ledamöter: Michaël Koch, Dag Ekman, Ingemar Källberg, Anders Sandgren (skiljaktig), Anders Hagman (skiljaktig), Lennart Olovsson och Margareta Zandén.

Sekreterare: Håkan Lundquist

Domsbilaga i mål
A 150/99

Ledamöterna Anders Sandgrens och Anders Hagmans skiljaktiga mening

Vi ansluter oss till majoritetens domskäl fram till det stycke under rubriken ”Den negativa föreningsrätten i svensk rätt” som inleds med orden ”Den praxis...”. Domskälen bör därefter enligt vår mening ha följande lydelse.

”Den praxis från Europadomstolen som nu har redovisats tyder på att skyddet för den negativa föreningsrätten är begränsat. Detta hänger sannolikt samman med att skyddet för den negativa föreningsrätten behandlas som en slags avvägningsnorm. Den positiva föreningsrätten tar sikte på både förening och enskild medlem medan den negativa föreningsrätten enbart är ett skydd för den enskilde. Skyddet för den negativa föreningsrätten står ibland i strid med skyddet för den positiva föreningsrätten och domstolen får därvid göra en avvägning mellan de motstående intressena. Detta var särskilt tydligt i fallet *Gustafsson mot Sverige*. Det kan noteras att något fall som liknar tvisten i detta mål ännu inte varit uppe till prövning. Det går inte att med ledning av Europadomstolens bedömning i de hittills prövade målen med säkerhet förutse hur Europadomstolen skulle bedöma den förevarande tvistefrågan. Vissa uttalanden i ovan redovisade domar kan dock vara vägledande för bedömningen t ex att frågan också skall värderas i ljuset av artiklarna 9 och 10 i Europakonventionen (jfr Danelius s 293 f)

Som har framgått i det föregående har i Sverige frågan om skydd för den negativa föreningsrätten diskuterats i flera lagstiftningsärenden sedan lång tid tillbaka. Därvid har övervägandena resulterat i att det av olika skäl inte införts lagregler om skydd för den negativa föreningsrätten. Genom inkorporeringen av Europakonventionen har den negativa föreningsrätten erhållit ett lagligt skydd, men det kan noteras att frågan inte berördes i den proposition med förslag till inkorporeringslag som förelades riksdagen (prop. 1993/94:117). Den nu angivna bakgrunden ger enligt domstolens mening anledning till en viss försiktighet i rättstillämpningen. Det bör i detta sammanhang anmärkas att det skydd som enligt svensk rätt finns för den negativa föreningsrätten grundas uteslutande på Europakonventionen. Det kan alltså inte komma i fråga att, som Sveriges Byggindustrier har anfört i målet, intolka ett skydd för den negativa föreningsrätten i 7-9 §§ medbestämmandelagen och därvid tillämpa dessa regler på motsvarande sätt som för den positiva föreningsrätten. Den negativa föreningsrätten bör enligt Arbetsdomstolens mening inte ges ett starkare skydd i rättstillämpningen än vad som följer av Europadomstolens praxis.

Närmare om tvisten i detta mål

Sveriges Byggindustrier har gjort gällande att de oorganiserade arbetstagarna genom avdraget för granskningsarvode tvingas att bidra till byggettans allmänna fackliga verksamhet, i första hand därför att granskningsarbetet i sig utgör en sådan verksamhet, i andra hand därför att granskningsarvodet överstiger byggettans kostnader för granskningsverksamheten och överskottet används för den allmänna fackliga verksamheten.

Förbundet har å sin sida gjort gällande att byggettans gransknings- och mättningsverksamhet är fristående från den allmänna fackliga verksamheten och att de båda delarna hålls strikt åtskilda i ekonomiskt hänseende.

Sveriges Byggindustriers synsätt går tillbaka på Arbetsdomstolens dom 1977 nr 222, i vilken domstolen fann att lönegranskningen främjade den allmänna fackliga verksamheten och att granskningsarvodet dessutom gav ett ekonomiskt bidrag till den verksamheten. Domstolens uppfattning att lönegranskningen främjade den allmänna fackliga verksamheten grundades på att granskningen tog sikte på att kontrollera kollektivavtalets efterlevnad och att granskningsunderlaget också tjänade som underlag i den lönestatistik som användes i förbundets löneförhandlingar med arbetsgivarsidan.

Den utredning som förebragts i detta mål föranleder inte någon annan bedömning av granskningsverksamhetens karaktär än den som Arbetsdomstolen gjorde i 1977 års dom. Det sätt på vilket granskningsarbetet utförs och syftet med lönegranskningen leder enligt Arbetsdomstolen till att det i ett föreningsrättsligt sammanhang inte förefaller motiverat att göra en åtskillnad mellan granskningsverksamheten och den allmänna fackliga verksamheten. Därmed har domstolen inte anledning att i målet gå närmare in på frågan om granskningsarvodet ger ett bidrag till annan facklig verksamhet än själva granskningsverksamheten.

Strider avdragen för granskningsarvode från de oorganiserade arbetstagarnas löner mot artikel 11 i Europakonventionen?

Som har redovisats i det föregående fann Arbetsdomstolen i domen 1977 nr 222 att det objektivt sett utgjorde en kränkning av syndikalistiskt organiserade arbetstagares positiva föreningsrätt att göra avdrag för granskningsarvode på deras löner enligt byggnadsavtalet, med hänsyn till att arbetstagarna var tvungna att utträda ur sin organisation för att slippa utge bidrag till båda organisationerna. Det går inte att tillämpa samma resonemang i den föreliggande tvisten, i vilken det inte är fråga om att arbetstagare utsätts för påverkan att utträda ur sin organisation. Nu är i stället frågan om förfarandet med avdrag för granskningsarvode kan jämföras med tvångsanslutning eller om det utgör ett tvång eller i vart fall en otillbörlig påverkan på de oorganiserade arbetstagarna att ansluta sig till förbundet eller någon annan facklig organisation.

Det kan till en början konstateras att löneavdragen för granskningsarvode givetvis inte innebär att arbetstagarna faktiskt blir medlemmar i förbundet. För medlemskap i en ideell förening förutsätts en begäran om medlemskap som accepteras av föreningen. Enligt domstolens mening är det fråga om en tvångsanslutning i ordets egentliga bemärkelse först om någon utsätts för en stark press att bli medlem i en organisation och på grund därav går in i organisationen trots att han eller hon alltså inte önskar detta. Sådan är inte situationen i det föreliggande fallet.

Som domstolen har uppfattat saken avser Sveriges Byggindustrier emellertid att de i målet aktuella oorganiserade arbetstagarna genom avdragen för

granskningsarvode utsätts för en integritetskränkning som till sina verkningar i varje fall kan jämföras med en tvångsanslutning. Med anledning därav vill domstolen först framhålla att det förhållandet att den oorganiserade arbetstagaren tvingas bidra ekonomiskt till förbundets fackliga verksamhet inte ensamt kan motivera att man helt jämför förfarandet med en tvångsanslutning till förbundet. Medlemskapet medför typiskt sett även andra skyldigheter, såsom att vara lojal mot föreningens verksamhetsändamål och att betala en medlemsavgift. Avdragen från arbetstagarens lön för granskningsarvode är en följd av arbetsgivarens förpliktelser gentemot förbundet på grund av kollektivavtalet. Den oorganiserade arbetstagaren har valt att inte vara medlem i förbundet men får vidkännas avdraget för granskningsarvode som en konsekvens av arbetsgivarens bundenhet av kollektivavtalet.

Det nu anförda leder in på en särskild omständighet i den aktuella tvisten som har framkommit i utredningen. De i målet aktuella oorganiserade arbetstagarna har visserligen deklarerat att de inte vill vidkännas löneavdraget för granskningsarvode, men det har inte framkommit något som tyder på att deras ståndpunkt beror på något principiellt avståndstagande från facklig verksamhet i allmänhet eller från de värderingar som förbundets verksamhet grundar sig på. Genom förhören med två av arbetstagarna, Tonnie Hodell och Tommy Evaldsson, har framkommit att de motsätter sig att avdraget görs från deras löner helt enkelt av det skälet att de inte anser sig ha någon nytta av lönegranskningen och att de därför uppfattar löneavdraget som en onödig utgift. De bakomliggande skälen för arbetstagarnas inställning bör emellertid inte tillmätas någon större betydelse vid bedömningen av frågan om det har förekommit en kränkning av deras negativa föreningsrätt, främst med hänsyn till deras i Europakonventionen av artikel 10 skyddade åsiktsfrihet (jfr Sigeman, a.a. s.69).

Sveriges Byggindustrier har fört fram tanken att de oorganiserade arbetstagarna på grund av löneavdraget skulle kunna påverkas att gå med i någon annan arbetstagarorganisation än förbundet för att på så sätt slippa löneavdraget för granskningsarvode. Om arbetstagarna gick med exempelvis i en syndikalistisk arbetstagarorganisation skulle de inte behöva vidkännas avdraget för granskningsarvode till förbundet med hänsyn till det skydd de då skulle erhålla enligt medbestämmandelagen för sin positiva föreningsrätt. Det kan här noteras att byggnadsavtalets parter med anledning av Arbetsdomstolens dom 1977 nr 222 träffade en överenskommelse i januari 1978, innebärande bland annat att arbetstagare som är medlem i annan arbetstagarorganisation än förbundet kan hos arbetsgivaren begära att avdrag för granskningsarvode inte skulle göras från hans lön. I och för sig kan det inte förnekas att detta skulle kunna påverka de oorganiserade arbetstagarna att ansluta sig till någon annan organisation än förbundet.

Som Arbetsdomstolen framhållit i det föregående kan det förhållandet att den oorganiserade arbetstagaren tvingas bidra ekonomiskt till förbundets fackliga verksamhet inte ensamt motivera att man helt jämför förfarandet med att arbetstagarna tvångsvis görs till medlemmar i förbundet. Om man bortser från medlemsavgiften, förhåller det sig emellertid så att den oorganiserade arbetstagaren genom avdraget för granskningsarvode tvingas bidra ekonomiskt till förbundets allmänna fackliga verksamhet på samma sätt som en medlem.

Den oorganiserade tvingas därigenom att mot sin vilja fullgöra en väsentlig del av förbundsmedlemmens förpliktelser gentemot förbundet. Det framgår visserligen av utredningen att den oorganiserade arbetstagaren inte behandlas annorlunda i fråga om lönegranskningen än en medlem i förbundet. Den oorganiserade har sålunda i princip samma utbyte av granskningsarvodet som medlemmen. Detta bör dock inte tillmätas någon större betydelse vid bedömningen av om förfarandet innebär en kränkning av den negativa föreningsrätten. Det kränkande inslaget ligger ju i att den oorganiserade arbetstagaren mot sin vilja tvingas ge betydande ekonomiska bidrag till en fackförening som han inte önskar tillhöra och som driver intressen eller åsikter, som kan strida mot hans egna. Utan skydd av den negativa föreningsrätten skulle annars den enskilde endast kunna undvika att ge ekonomiskt stöd till sådant han ogillar eller i vart fall inte anser sig delaktig i genom att gå in i en annan facklig organisation. I detta fall innebär det att den enskilde i praktiken tvingas att stödja antingen byggnadsarbetarförbundet eller syndikalisternas fackliga organisation trots att han måhända inte sympatiserar med någon av dessa organisationer.

Arbetsdomstolen anser mot den bakgrunden att förfarandet med avdrag för granskningsarvode, som det utformats i kollektivavtalet, innefattar en kränkning av de oorganiserade arbetstagarnas negativa föreningsrätt. Frågan inställer sig då om förbundets intresse av att förfarandet upprätthålls för oorganiserade arbetstagare har sådan tyngd att förfarandet ändå inte bör anses strida mot artikel 11 i Europakonventionen.

Förbundet har anfört att det skulle utgöra ett angrepp på den positiva föreningsrätten för förbundets medlemmar om avdrag för granskningsarvode inte kunde göras på oorganiserade arbetstagares lön, eftersom det skulle kunna förmå medlemmarna att gå ur förbundet för att slippa avdraget. Det torde inte kunna förnekas att möjligheten att slippa löneavdraget teoretiskt sett skulle kunna utgöra ett motiv för en förbundsmedlem att gå ur förbundet. Detsamma gäller väl för övrigt beträffande medlemsavgiften. Arbetsdomstolen anser emellertid inte att en underlåtenhet att göra avdrag för granskningsarvode på oorganiserade arbetstagares löner kan betraktas som ett angrepp på den positiva föreningsrätten för förbundets medlemmar.

Sammanfattningsvis anser Arbetsdomstolen att förfarandet med avdrag för granskningsarvode på de ifrågakommande oorganiserade arbetstagarnas löner innefattar en sådan kränkning av deras negativa föreningsrätt att förfarandet strider mot artikel 11 i Europakonventionen. Bolaget har därför inte varit skyldigt enligt bestämmelserna i byggnadsavtalet att göra avdrag för granskningsarvode från de oorganiserade arbetstagarnas löner. Det betyder att Sveriges Bygginstrumentindustriers fastställsetalan skall bifallas”.

I fråga om rättegångskostnader är vi ense med majoriteten.